

ИЖТИМОЙ ТАРМОҚЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЎСМИРЛАРГА ТАЪСИРИ: АСОСИЙ МУАММОЛАР ВА ТАҲДИДЛАР

Н.Б.Артикбаева

*Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси Илмий-тадқиқотлар ва
илмий педагог кадрларни тайёрлаш бўлими бош илмий ходими*

Аннотация: Замонавий ўсмирларнинг ҳаёти ўтмишдаги тенгдошлариникидан сезиларли даражада фарқ қилади. Бу рақамли социализация, "оталар ва болалар" ўртасидаги зиддиятнинг рақамли қарама-қаршиликка айланиши, шунингдек, мулоқот ва дам олиш амалиёти нуқтаи назаридан ўсмирларнинг ижтимоий-маданий шакллариининг ўзгариши билан тавсифланади. Ушбу мақоланинг мақсади рақамли жамиятдаги замонавий ўсмирларнинг мулоқот жараёнининг ўзига хос хусусиятларини ўрганишга бағишланган илмий тадқиқот натижаларини тўплаш, шунингдек, ушбу ёш гуруҳи вакиллари учун ушбу жараёнда юзага келадиган, замонавий ҳаётнинг глобал рақамлилашуви фонида содир бўлаётган ижтимоийлашув муаммоларни кўриб чиқишдир.

Abstract: The lives of modern teenagers are significantly different from those of their peers in the past. It is characterized by digital socialization, the transformation of the conflict between "fathers and children" into a digital confrontation, as well as changes in the socio-cultural forms of adolescents in terms of communication and leisure practices. The purpose of this article is to collect the results of a scientific study dedicated to the study of the specific features of the communication process of modern teenagers in the digital society, as well as to consider the socialization problems that arise in this process for representatives of this age group, taking place against the background of the global digitization of modern life.

Аннотация: Бытие современных подростков существенно отличается от жизни их сверстников в прошлом. Для него характерна цифровая социализация, трансформация конфликта «отцов и детей» в цифровое противостояние, а также изменение социокультурных форм подростков в плане коммуникативных и досуговых практик. Цель данной статьи – собрать результаты научных исследований, посвященных изучению особенностей поведения современных подростков в цифровом сообществе, а также рассмотреть проблемы социализации, возникающие в этом процессе у представителей этой возрастной группы, происходящие на фоне глобальной цифровизации всех сфер жизни.

Калит сўзлар: ўсмирлар мухити, ўсмирлар, рақамли ижтимоийлашув, рақамли алоқа, ижтимоий тармоқлар, аккаунт, кибербуллинг.

КИРИШ

Ижтимоийлашув, турли гуруҳлар ўртасидаги мулоқот ва замонавий ўсмирнинг келажагига оид мақсадларини шакллантириш жараёнлари рақамли технологияларнинг кенг қўлланилиши натижасида жамиятнинг барча жабҳаларида содир бўлаётган глобал ўзгаришлар фонида содир бўлмоқда. Ижтимоий институтлар - таълим, оила ва бошқалар ўзгармоқда. Рақамли жамиятда кўриб чиқиляётган ёш тоифаси учун кўплаб хавф-хатарлар мавжуд бўлиб, уларнинг намоён бўлиши Интернет ёки ўйинларга қарамлик, виртуал безорилик – тенгдошларини буллинг қилиш, экстремизмга риоя қилиш ёки умум қабул қилинган инсоний қоидалардан оғиш (девиация) бўлиши мумкин.

Ижтимоий ривожланишнинг замонавий тенденциялари ахборот ресурсларидан фойдаланишда янги истеъмол одатларининг кенг тарқалиши, ўзаро таъсирнинг коммуникатив амалиётини ўзгартириш билан тавсифланади. Бундай шароитда ижтимоий тармоқлар ижтимоий муносабатларни ўрнатиш ва қўллаб-қувватлаш учун доминант платформага айланди. Ижтимоий тармоқларнинг уюшган истеъмолчилар жамияти сифатида жадал ривожланиши ва беқиёс имкониятлари уларни замонавий одамлар учун қулай ва жозибадор минбар, ҳамжамият ва фикрларини бемалол изоҳ қилиш маконига айлантирди. Керакли мақом ва мавқега тақлид қилиш, ҳамфикрлар гуруҳлари, жамоаларига кириш имконияти туфайли ижтимоий тармоқлар жуда оммабоп бўлиб кетди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотларига кўра, 2023 йил 1 январ ҳолатига Ўзбекистонда 36,02 миллион киши истиқомат қилади. 10 ёшдан 19 ёшгача бўлган ўсмирларнинг сони 5,88 миллионни, яъни умумий аҳоли сонидagi улуши 16 % ни ташкил қилади. Бу кўрсаткич йилдан йилга ўсиб бормоқда. Рақамли технологиялар вазирлиги маълумотларига кўра, 2022 йил 15 декабрь ҳолатига Интернет фойдаланувчилар сони 31 миллион ташкил этди, бу йил давомида 14 фоизга ўсишни кўрсатади. Бу умумий сонда ўсмирлар 16 фоизни, яъни сал кам 5 миллионни ташкил қилади.

We Are Social нашрининг сўнгги ҳисоботларига кўра, жами аҳолининг 15,3 фоизи ва интернет фойдаланувчиларининг бешдан бир қисми ижтимоий тармоқларда akkaунтларга эга. Instagram энг оммабоп ижтимоий медиа платформаси бўлиб, Ўзбекистондаги веб-сайтлар трафигининг 30,08 фоизини ташкил этади, YouTube 20,22 фоизни ташкил этади. Facebook 15,12% билан тўртинчи ўринда, Twitter (4,8%)¹. Бу тадқиқотда Telegram тармоғи ўрганилмаган. Аслида Ўзбекистонда биринчи ўринда айнан шу тармоқ туради.

Ушбу ҳолат ўсмирларнинг рақамли муҳитда ишлаш билан боғлиқ муаммоларини ўрганишнинг долзарблигини белгилайди.

¹ <https://wearesocial.com/us/blog/2023/01/digital-2023/>

Муаммонинг ўрганганлиги

Ижтимоий тармоқларнинг психологик ва ижтимоий фаровонликка таъсири масалалари турли мамлакатлар олимларининг диққат марказида турибди. Осиё минтақаси олимлари тадқиқотларининг асосий йўналиши кўпроқ ёшларнинг Интернетда замонавий шахсни намойиш этиш заруратидан келиб чиққан ҳолда ахборотнинг ҳаддан ташқари юкланишига мослашиш қобилиятини ўрганишга қаратилган. Медиа маконининг кенгайиши, унинг жамиятнинг барча жабҳаларига: таълим, дам олиш, кундалик ҳаёт ва ҳоказоларга кириб бориши замонавий ўсмирни ижтимоий тармоқларнинг фаол фойдаланувчисига айлантирмоқда².

Европа мамлакатлари олимлари одатда ўсмирларнинг компьютерга қарамлигининг кучайиши, ижтимоий тармоқларда ёш авлод руҳиятига салбий таъсир кўрсатадиган, неврозлар ва ўз жонига қасд қилиш фикрларига олиб борадиган контентни жамлаган гуруҳлар ва жамоаларнинг шаклланишидан хавотирда. Ўсмирнинг ижтимоий тармоқларга қарам бўлиб қолиши виртуал ҳаётга киришнинг қулайлиги, онлайн мулоқот жараёнида ўзини тута билиш ва танқидий фикрлашнинг пасайиши билан боғлиқ³.

Америкалик тадқиқотчилар ўсмир ҳаётининг муҳим қисмини ота-она эътиборидан яшириш, ижтимоий тармоқларнинг салбий таъсири остида қолган болаларга ўз вақтида ёрдам ва психологик ёрдам кўрсата олмаслик хавотирини кўрсатиб, кибербуллинг ҳолатларининг кўпайишига эътибор қаратмоқда. Сўнги пайтларда фаолияти глобал Интернет ёрдамида мувофиқлаштирилган ўрта ва катта мактаб ёшидаги ўсмирлар иштирокида бузғунчи ҳаракатлар тез-тез содир бўла бошлади. Шу билан бирга, илмий ва эксперт ҳамжамиятида бундай ўзаро таъсир механизмлари, унинг тенденциялари ва қонуниятлари бўйича аниқ эмпирик маълумотлар ҳалигача мавжуд эмас⁴.

Асосий муаммолар ва таҳдидлар

Бугунги кунда Интернет ҳаётимизнинг бир қисмига айланди ва у турмушимизнинг барча соҳаларига таъсир қилмоқда. М.Кастельяс⁵ таъкидлайдики, ахборот технологиялари шунчаки фойдаланувчилар қўлидаги қурооллар эмас, уларнинг ҳар бири ижод маҳсули ва айна пайтда ундан фойдаланадиган шахс учун бошқарув объекти ҳисобланади. Олимлар электрон муҳитда рақамли ижтимоийлашув ва мулоқот билан боғлиқ ўсмирлик моделларини ўрганмоқдалар. Замонавий боланинг рақамли жамиятга интеграциялашув жараёни таҳлил қилинмоқда, "кибер ижтимоийлашув" ва "рақамли ижтимоийлашув" тушунчалари пайдо бўлди.

² Chu S.K.W. et al., 2020, стр. 95

³ Giunetti G.W. et al., 2012, p. 150; Küter-Luks T. et al., 2011, p. 302; Papatsimouli M. et al., 2021

⁴ Aftab P., 2021; Reid G., Norris S.P., 2016, 159-6

⁵ Castel's, M. (2000) The Information Age: Economy, Society and Culture

Таъкидланишича, эндиликда ўсмирлар қадриятларини ва турмуш қоидаларини шакллантиришни офлайн ва онлайн майдонларда амалга оширилмоқда. Бундан ташқари, замонавий дунёда улар орасидаги чегара йўқолиб бораётгандек ва телефони бўлган одам доимий равишда гаджетни қўлида ушлаб турмаса ва бошқа нарсалар билан банд бўлса ҳам, доимо "онлайн" бўлади, деган фикр бор. Чунки у доимий равишда мессенжерлардан, ижтимоий тармоқлардан фойдаланади ва керак бўлганда ёрдам учун Интернетга мурожаат қилмоқда⁶.

Инсонлар жамиятининг постиндустриал даврга кириши болалар ва оналар ўртасидаги ўзаро муносабатлардаги ўзгаришларни келтириб чиқарди, уни рақамли маконда ўсиб улғайган авлод ва бу маконга ўрта ёшда қўшилган авлод ўртасидаги зиддиятга айлантirdи. Биринчи тоифа ҳаётни кенг қўламли рақамлаштириш даврида туғилган одамлар, яъни замонавий ўсмирлар киради. "Рақамли тил" бу авлод учун "она тили" ҳисобланади. Виртуал ҳамжамиятга онгли ёшда қўшилган ва рақамли технологияларнинг кўп жиҳатларини қабул қилган одамлар ўсмирларнинг ота-оналари, кекса авлод, ўқитувчи ва мураббийларидир.

EU Kids Online лойиҳасига кўра, ўғил болаларнинг 49 фоизи ва қизларнинг 43 фоизи интернет ҳақида ота-оналаридан кўра кўпроқ билишларини таъкидлашади. Шу билан бирга, ўсмирларнинг аксарияти ота-оналари Интернетдаги фаолияти ҳақида камроқ билишларини хоҳлайдилар⁷.

Ўсмирларнинг "рақамли ижтимоийлашуви"ни назорат қилиш социализациянинг асосий иштирокчилари: давлат, ота-оналар ва мактабларнинг муҳим мақсади ҳисобланади. Касперский лабораторияси маълумотларига кўра, "Нафақат ёш фойдаланувчилар сони, балки уларнинг интернетда ўтказган вақти ҳам ортиб бормоқда. Ўсмирларнинг 80 фоизи кунига тахминан 3 соат вақтини интернетда ўтказади, ҳар еттинчидан бири у ерда 8 соатдан кўпроқ вақт сарфлайди". Чунки, ўсмирларнинг кўпчилиги мобил телефонга эга, кундан кунга кўпроқ ўсмирлар шахсий компьютер ёки ноутбук, планшет компьютерига эга бўлмоқда.

Бу эрда чет эл адабиётида ёш авлоднинг шахсий маконини белгилаш учун пайдо бўлган, улар томонидан рақамли контентда ўзини намоён қилиш шартлари сифатида ишлатиладиган "ётоқхона маданияти" атамасини кўриб чиқиш керак (Bovill, Livingstone, 2001). Болалар ва ўсмирларнинг тахминан ярмидан кўпининг ўз хоналари бор, улар кўпинча ўзларининг оммавий ахборот воситалари (телевизор, стерео тизим, шахсий компьютер ёки ноутбук) билан жиҳозланган

⁶ Ускова Е.В. Думскроллинг, или бесконтрольное изучение «плохих новостей» в подростковой среде // Общество: социология, психология, педагогика. 2022. № 10 (102). 82-86-б.

⁷ <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/research-projects/eu-kids-online>

бўлиб, улар у ёки бу оммавий ахборот воситаларини истеъмол қиладиган ёки уларга контент ишлаб чиқарадиган жой сифатида фойдаланадилар. Бу ҳолат мусиқа, кино, компьютер ўйинлари, ижодкорлик ва бошқалар орқали ўзини намоён қилиш усули сифатида қаралиши мумкин. Тадқиқотларга кўра, 15-16 ёшли ўсмирлар бўш вақтларининг ярмини ўз хонасида ўтказадилар. Шу билан бирга, улар ўзларини бошқа оила аъзоларидан маълум даражада ажратиб турадилар ва рақамли ҳамжамият билан ёлғиз қолишади (Bovill, Livingstone, 2001). Бундай муносабатлар ҳар доим ҳам бола учун фойдали эмас.

Кўпчилик ижтимоий тармоқлар уларга ўқув жараёнида ёрдам беришини таъкидлайди. Бу кўрсаткич анча юқори, шуни ҳисобга олиш керакки, замонавий таълим тизимининг муҳим қисми интернет платформаларига асосланган. Бирок, таълимнинг ижтимоий тармоқлар билан интеграциялашуви фоизи бундай юқори кўрсаткичларга эриша олмайди. Эпидемиологик инқироз даврида (COVID-19) мактаб таълими тизими масофавий таълимга ўтганига қарамай, ўсмирларнинг таълим ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини ошириш тенденцияси унчалик катта эмас. Ушбу ҳолатнинг тасдиғи ўсмирларнинг ижтимоий тармоқларга мурожаат этиш рейтингида шунчаки алоқа, суҳбат учун кириш 91,8 фоизни ташкил қилади⁸. Бундан ташқари, масофавий таълим даврида, ўқитувчилар ва талабалар ўргасидаги мулоқот, шу жумладан таълим платформалари орқали амалга оширилганда (масалан, чатда жавоб ёзиш керак эди), педагогик кузатишлар ижтимоий мулоқотда мулоқот амалиётининг салбий таъсирини, имло бўйича хатолар, нутқ ва грамматик хатолар мавжудлиги, жаргон ва ёмон сўз бойлигини кўрсатди.

Умуман олганда, ижтимоий тармоқларда ортиқча вақт сарфлашнинг оқибати тез-тез уйқусизлик бўлиб, келажақда жиддий психофизиологик анормалликларга ва оила ичидаги муаммоларга олиб келиши мумкин. Ўсмирларнинг кўпчили баъзан яқинлари билан мулоқот қилишдан кўра ижтимоий тармоқларни афзал кўради. Шу билан бирга, бу жуда хайратланарли, ўсмирларнинг аксарияти ҳақиқий мулоқотни виртуал мулоқотга алмаштиришни эквивалент деб ҳисобламайди.

Айтиш жоизки, ижтимоий тармоқлардан фойдаланувчиларнинг, айниқса мактаб ўқувчиларининг сони фаол ўсиши ушбу тоифа учун ижтимоий алоқаларни сақлаб қолиш муҳимлигини кўрсатади. Тахмин қилиш мумкинки, ижтимоий тармоқлардаги фаоллик онлайн мулоқот частотасига таъсир қилувчи шахсий хусусиятлар (индивидуал хусусиятлар, жумладан, эътиборга, мулоқотга эҳтиёж, нуфузга бўлган эҳтиёжни) ва Интернетга қарамликнинг мавжудлиги билан белгиланади. Бундан ташқари, шуни ҳисобга олиш керакки, ўсмир

8 Бочавер А.А., Докука С.В., Сивак Е.В., Смирнов И.Б. Использование социальных сетей в интернете и депрессивная симптоматика у подростков // Клиническая и специальная психология. 2019. Т. 8, № 3. 1-18-б.

ижтимоий тармоқларга "кириш" пайтида ўзидан жуда катта ҳажмда ахборотни ўтказди, бу унинг ҳақиқий дунёдаги турли тоифадаги одамларга, нарсаларга бўлган муносабатига, умумий дунёқарашига, ижтимоий алоқада бўлиш қобилиятига таъсир қилади.

Эътибор бериш керакки, фойдаланувчиларнинг ижтимоий тармоқларда кўп вақт ўтказиш оиладаги низоларни келтириб чиқаради, бу жуда кескин низолардир. Ҳар иккинчи ўсмир ота-онасини томонидан унинг ижтимоий тармоқларда тез-тез бўлишлари билан боғлиқ "босим" ва "негатив" мавжудлигини қайд этади, ўзининг ижтимоий тармоқларга ташрифини яқинлари пайқаб қолишларига йўл қўймасликка ҳаракат қилиб, бу масалада кўпроқ сир тутди, чунки улар тушунмовчиликдан кўрқишади.

Бироқ, виртуал оламга шўнғиган ўсмир кундалик ҳаёт, ўз масъулияти ва у билан ҳақиқий мулоқотда бўлган ота-онаси ва дўстларининг эҳтиёжларини бутунлай унутиши мумкин. Ижтимоий тармоқларда вақт ўтказиш ёшлар учун шу қадар жозибадор бўлиб қолиши мумкинки, уларда Интернетда вақт ўтказишни ошириш учун носоғлом иштиёқ пайдо бўлади. Ижтимоий тармоқларда мулоқот қилишнинг дастлабки тажрибасига эга бўлган ўсмир виртуал дунёда маълум бир анонимлик, масофа (исталган вақтда суҳбатдошни ўчириб қўйишингиз/ўчиришингиз мумкин) мавжудлиги туфайли мулоқот жараёни анча осонлашаётганини ва натижада мурасага келмаслик, бошқа одамнинг ҳиссий кайфиятини тушунишга ҳаракат қилмаслик, унинг ҳамдардлик, қўллаб-қувватлаш, ҳамдардликка бўлган эҳтиёжини қондирмаслик имконияти мавжудлигини тушунади.

Ижтимоий тармоқлардаги мулоқотнинг яна бир томони - стресснинг кучайиши, депрессив ҳолат ривожланиши хавфининг ошиши, ўз ҳаётининг хусусиятларини (дам олиш шакллари, оиланинг даромад, турмуш даражаси, истеъмол қилиш имкониятлари, турмуш тарзи)ни ижтимоий гуруҳлар ва танланган сиймолар билан таққослаш туфайли неврозлар бўлиши мумкин. Ижтимоий тармоқлар ҳаддан ташқари кўзга ташланадиган истеъмол шаклини акс эттирувчи муқобил профилларга чексиз кириш имконини беради. Шу билан бирга, ўспирин маълумотни танқидий тушуниш қобилиятига ёки унинг тўғрилигини текшириш қобилиятига эга эмас, бу уни бузғунчи амалиётлар ва ғайриоддий хатти-ҳаракатлар намуналарига интилишига ундайди.

Олимларнинг тадқиқотлари натижаларига кўра, ўсмирларнинг ярмидан кўпи ижтимоий тармоқларни руҳий тушкунлик, асабий ҳолатдан халос бўлиш воситаси деб билишади, улар учун виртуал олам "яхши кайфият" манбаи бўлиб туюлади. Бунинг сабаби, ўсмирларнинг ижтимоий тармоқлардан фойдаланиши, уларда "лайк" ва ижобий шарҳлар, дўстлари ҳаётига қўшилиш, қўшма онлайн ўйинлар ва бошқалар орқали ахборот гуруҳларига қўшилиш ҳиссини яратиши

мумкин. Бундай амалиётлар замонавий ўсмирда ёлғизлик туйғусини камайтиришга, у талабгор бўлган ва унга қизиқарли бўладиган ижтимоий жамоа шакллантиришга ёрдам беради. Албатта, бу хулосалар қўшимча тадқиқотларни талаб қилади, аммо биз аллақачон ижтимоий тармоқларнинг замонавий ўсмир ҳаётидаги роли ҳақида гапиришимиз мумкин.

Замонавий интернет фойдаланувчиларининг рақамли хулқ-атворининг ўрнатилган намунаси сифатида рақамли белги яратишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бу эрда унинг мавжудлиги фақат ўсмирлар учун аҳамиятли эмаслиги таъкидлаш муҳимдир. Виртуал ўзини-ўзи тақдим этишнинг бу жиҳати Д. Луптон томонидан батафсил ўрганилган (Lupton, 2019)⁹. Инсоният ўз шахсини рақамлаштиришга тобора кўпроқ ҳаракат қилмоқда. Ижтимоий тармоқларда ўзи ҳақида маълумот бериш замонавий шахсларнинг ўзини ҳис қилиш ва ўзининг имиджини шакллантириш усули сифатида кўриб чиқилиши мумкин. Бунга ўсмирлар орасида кенг тарқалган "селфи" феномени ҳам киради. Ижтимоий тармоқларда akkaунтни юритиш ҳам танангизни "кибергонизация қилиш" жиҳатларидан биридир. Тадқиқотчининг фикрига кўра, ўз танасини кибергонизация қилишнинг муҳим жиҳати ўз akkaунтига ўз суратини (фотосини) жойлаштириш қобилиятидир.

EU Kids Online халқаро лойиҳаси тадқиқотлари шуни кўрсатадики, ўсмирларнинг 31 фоизи ўзларининг онлайн персонажини яратиш тажрибасига эга¹⁰.

Д. Луптон шахсий маълумотларни рақамли шахс жараёнида тақдим этиш жуда хавфли амалиёт бўлиб, маълумотларнинг сизиб чиқишига олиб келиши мумкинлигини таъкидлайди. Хусусан, Facebook каби ижтимоий тармоқларнинг учинчи шахслар томонидан шахсий маълумотларни қўлга киритиши, уларни тўплаш ёки тўплаш усулларига нисбатан сиёсатининг кескин ўзгариши фойдаланувчининг шахсий ҳаётига таҳдид солади. Бу, айниқса, ўсмирлар ва болалар учун жуда муҳим, чунки улар энг заиф ва ҳимояланмаган фойдаланувчилар гуруҳларидир¹¹.

А.Э. Слюсареванинг таъкидлашича, ўсмирларнинг аксарияти ижтимоий тармоқларда ёпиқ шахсий akkaунтга эга (53%), бу уларнинг шахсий маълумотларини яшириш истагини кўрсатиши мумкин ва ҳақиқий прототип хусусиятлардан фарқ қиладиган виртуал тасвирни яратишни белгилайди¹².

А.Э. Слюсареванинг таъкидлашича, унинг тадқиқотида иштирок этган респондентларнинг 56 фоизи ижтимоий тармоқларда ўзларининг Интернет саҳифаларини яратиш учун шахсий архивидаги фотосуратдан фойдаланганлар.

⁹ Lupton D. Digital Sociology. L., 2019. 236 б

¹⁰ <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research>

^{11 11} Lupton D. Digital Sociology. L., 2019

¹² Слюсарева А.Э. Самопрезентация подростков в социальных сетях // Интерактивная наука. 2019. № 12

Унинг фикрига кўра, бу ўспириннинг ўзини ўзи кадрлаши ва ўзини ўзи қабул қилишидан далолат беради, интернетда ўзини кўрсатиш учун учинчи томон суратларидан фойдаланиш эса ўзини идрок этиш ва социализация билан боғлиқ муаммоларни кўрсатиши мумкин.

Тадқиқотчи ўсмирларнинг 44,4 фоизи Интернетдаги шахсий саҳифаларида ўзлари ҳақидаги маълумотларни тўлиқ кўрсатишини кўрсатди. Шу билан бирга, уларнинг 27,8 фоизи ўзлари ҳақида батафсил маълумот бермасдан, ҳақиқий исми ва фамилиясидан фойдаланади. Баъзи ўсмирлар ўз ёшини каттароқ қилиб кўрсатадилар (11,1%).

Ушбу маълумотлар EU Kids Online лойиҳасининг тадқиқоти натижаларига мос келади, бу шуни кўрсатадики, ўсмирларнинг 79 фоизи ўз профилида ҳақиқий фамилиясини кўрсатган, 77 фоизи ўз аватарига юзи кўринадиган суратни ўрнатган, 59% уларнинг аниқ ёшини берган (9% - каттароқ қилиб кўрсатган).

EU Kids Online лойиҳасининг тадқиқотлари рақамли муҳитда болалар ва ўсмирлар учун таҳдидлардан бири сифатида шахсий маълумотлардан фойдаланишни кўрсатади: ўсмирларнинг 12 фоизигача ўзларининг шахсий маълумотларидан қандайдир контекстда фойдаланишга дуч келишган. Бундан ташқари, уларнинг баъзилари (18%) ижтимоий тармоқлардаги аккаунтларининг "бузилиши"ни бошдан кечиришган.

Рақамли муҳитда ўсмирлар дуч келадиган хавфлардан бири бу кибербуллинг ёки "онлайн безорилик". Кўпинча ўзига ишончи бўлмаган ўсмирлар унинг қурбони бўлишади. Хусусан, кибербуллингнинг бир тури сифатида троллинг масҳара ва ҳақоратли сўзларни қўллаш орқали жабрланувчини можарога ундашни келтириш мумкин. Шу билан бирга, ижтимоий тармоқлардаги кибербуллинг рақамли маконда болалар ва ўсмирлар учун асосий таҳдидлардан бири эканлиги ҳам айтилади. Таъкидланишича, ўсмир узоқ вақт давомида виртуал зўравонлик ҳолатида бўлиши натижасида тажовузкор бўлиши, бошқалар билан зиддиятга киришиши, хатто қонунни бузиши ҳам мумкин.

EU Kids Online сўровлари шуни кўрсатадики, болаларнинг 8,6 фоизи кибербуллинг феноменидан хафа бўлишади. Бундан ташқари, ўсмирларнинг 61% ота-оналари ўз фарзанди, жинсидан қатъи назар, Интернетда таҳқирланганидан хабардор.

Рақамли маконда ўсмирлар дуч келадиган бошқа салбий ҳодисалар орасида нафрат ва адоватни кўзғатишга қаратилган контент, шунингдек, боланинг соғлиғига зарар этказиши мумкин бўлган контент (хусусан, ортиқча вазн йўқотиш усуллари (28%), ўз-ўзига шикаст этказиш ва жароҳат этказиш ҳақида маълумот (14%), гиёҳванд моддалар ва улардан фойдаланиш (13%), ўз жонига

қасд қилишга ундаш ва/ёки ўз жонига қасд қилиш усулларини тавсифлаш (11%) мавжуд.

Ўсмир интернетда учратиши мумкин бўлган салбий контент эротик ва порнографик характердаги маълумотларни ҳам ўз ичига олади. Шундай қилиб, сўровда қатнашган ҳар икки жинсдаги ўсмирларнинг тахминан 40% Интернетда бунни кўрган. Бундан ташқари, ота-оналарнинг 20 фоизи болалари Интернетда жинсий тасвирларни кўрганлигини билишади. Чакана савдоси тақиқланган дори воситаларини сотиш, гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланиши, алкогольли маҳсулотларни, шу жумладан вояга етмаганларга масофадан сотиш ва бошқалар билан боғлиқ ўчирилган ёки блокланган материаллар сони кўпайган.

Ўсмир хатти-ҳаракатларининг муҳим кўриниши рақамли муҳитдаги мулоқотидир. Ижтимоий тармоқлар матн, овоз, фотосуратлар, видео ва ташқи кўринишингизни тўлдириш ва ўзгартириш қобилиятдан фойдаланган ҳолда ягона интерфейсда кўп даражали алоқа жараёнини таъминлайди.

Ота-оналар ва болалар ўртасидаги муносабатларда бўлган ишонч болаларнинг рақамли макон билан ўзаро муносабатларини мувозанатлаштиришнинг асосий таркибий қисмига бўлиши керак.

Болалар ва ота-оналар ўртасидаги муносабатларнинг ривожланишига таҳдид соладиган энг янги таҳдидлар орасида:

- ота-оналар/болаларнинг гаджет ва интернетга қарамлиги;
- оила ичидаги ўзаро таъсирнинг психо-эмоционал иқлими ва авлодлараро ўзаро таъсирнинг бузилиши;
- таълим амалиёти тизимининг, шу жумладан жазолаш шакллариининг ўзгариши;
- (бобо) ота-оналар ва болалар ўртасидаги янги зиддиятлар майдони;
- ота-она назоратининг, анъанавий ижтимоийлашув субъектлари ва муассасалари (ота-оналар, бобо-бувилар, ўқитувчилар) ваколатларининг камайиши ёки ўзгариши;
- салбий ахборот фони.

Болалар АТ-технологиялари маҳсулотларини идрок этиш ва улардан фойдаланиш маданияти сифатида оммавий ахборот воситаларини истеъмол қилишнинг турли хил хавф-хатарларига (фикрлаш, нотўғри/муаммоли идентификацияни шакллантириш, кибербуллинг, ўз жонига қасд қилиш гуруҳлари) энг мойил қатламдир.

Кўриниб турибдики, болалар хавфли контентга катталарга қараганда тез-тез дучор бўлишади. Ўсмирлар, айниқса, Интернетда эркин тарқаладиган тажовузкор медиа-контентга мойил. Болалар рақамли технологияларни тезроқ ўзлаштирадilar, уларнинг эътиборини беихтиёр ёрқин, "ностандарт"

маълумотлар ўзига тортади, улар ҳар доим ҳам уни мустақил равишда филтрлай олмайдилар ёки этарли даражада баҳолай олмайдилар.

Юқоридагиларни инобатга олиб, **шуни хулоса қиламизки**, аксарият ўсмирларнинг ижтимоий тармоқларда ўтказадиган вақти барча муҳим меъёрлардан ошиб кетмоқда. Ушбу ҳолатнинг ҳалокатли оқибатлари сурункали уйқусизлик, оиладаги низолар ва ҳақиқий мулоқотни виртуал мулоқот билан алмаштиришни ўз ичига олади. Ўсмирларнинг ўзлари ижтимоий тармоқларнинг уларнинг руҳияти ва умуман ҳаётига салбий таъсирини сезмасликлари вазиятни янада оғирлаштиради. Бундан ташқари, кўплаб фойдаланувчилар учун виртуал мулоқот яхши психологик фаровонликнинг ажралмас тетикликка, стрессли вазиятлардан ва ташқи муҳитдан келадиган асабий ҳолатдан халос бўлиш воситасига айланади.

Муваффақиятли рақамли ижтимоийлашув кўрсаткичларидан бири бу виртуал ва реал ҳаётни уйғунлаштириш маҳоратидир. Ота-оналар ёки мактаблар томонидан рақамли муҳитда ўсмирларнинг вақтини чеклаш зиддиятга олиб келиши мумкин. Замонавий бола виртуалликка интеграциялашган, у ҳар куни янги рақамли ижтимоий-маданий амалиётларни ўзлаштиради, шунинг учун унинг гаджетларга қарам бўлмаслиги учун ижтимоий-маданий амалиётларни офлайн режимда жорий этишни қўллаб-қувватлаш керак.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, замонавий ўсмирларнинг виртуал муҳитдаги хатти-ҳаракатларини ўрганишга бағишланган кўплаб тадқиқотларга қарамай, жамиятни рақамлаштириш ва ушбу шароитда ўсмирларни ижтимоийлаштириш билан боғлиқ муаммоларнинг аксарияти ҳали ҳам олимларнинг диққатини талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Chu S.K.W. et al., 2020, стр. 95
2. Giumetti G.W. et al., 2012, p. 150; Küter-Luks T. et al., 2011, p. 302; Papatsimouli M. et al., 2021
3. Aftab P., 2021; Reid G., Norris S.P., 2016, 159-6
4. Castel's, M. (2000) The Information Age: Economy, Society and Culture
5. Ускова Е.В. Думскроллинг, или бесконтрольное изучение «плохих новостей» в подростковой среде // Общество: социология, психология, педагогика. 2022. № 10 (102). 82-86-б.
6. Бочавер А.А., Докука С.В., Сивак Е.В., Смирнов И.Б. Использование социальных сетей в интернете и депрессивная симптоматика у подростков // Клиническая и специальная психология. 2019. Т. 8, № 3. 1-18-б.
7. Lupton D. Digital Sociology. L., 2019. 236 б
8. Слюсарева А.Э. Самопрезентация подростков в социальных сетях // Интерактивная наука. 2019. № 12
9. <https://wearesocial.com/us/blog/2023/01/digital-2023/>
10. <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/research-projects/eu-kids-online>